

Dr. Deme Tamás

Könyv a társadalmi nevelésről

Éppen hatvan év. Ennyi idő telt el Karácsony Sándor társadalmi nevelésről szóló *Ocsúdó magyarság* könyvének első kiadásától a mostani újra kiadásig. Ez a több mint félévszázadnyi idő arra készítet, hogy kimondjuk – ez az írás ma is időszerű, magvas mondanivalójú, mély gondolatokat keltő mű. Rejtőzködő (vagy ahogyan Karácsony maga is idézte a szót Arany János Toldijából: „elrejtett”) érték. Kincs. Mondhatnók persze ugyanezen szócsalád szavainak jelentésváltozataival azt is, hogy „elrejtett” (hiszen volt jó oka az elrejtésre az értékek őrzőinek). De még azt is mondhatnók: a történelem elrekkentette, elrejtésre kényszerítette. Ez is igaz. Ám a könyv túlélte támadó ellenfeleit. Látható: világít. A gyertya nem arra való, hogy véka alá rejtse.

Hatvan év telt el. Éppen elég a generációk magatartási, társas akarati, társas érzelmi, közérzeti, hitbéli, de főleg nyelvi, megértési különbségeinek feszítő fölerősödéséhez, amelyről Karácsony ebben a műben beszélt drámai érveléssel.

Az 1942-es év társadalmi, művészeti, tudományos élet- és világ-állapotai, relációi enyhén szólva mások voltak, mint a 2002-es év hasonló viszonyai. Még ha el is tekintenénk a generációk egyéb lelki relációinak konfliktusaitól, a társas értelem, a megértés segítése nem lehet közömbös számunkra. Többek közt az olvasás módja is alaposan megváltozott. Nem haszontalan, ha a fiatal olvasók figyelmét külön is felhívjuk azokra a hangsúlyokra, amelyeket az idősebb korosztályok még kihallottak a műből (másként „szocializálódott” fülük, azaz figyelmük révén), s melyeket ma is időszerűnek tarthatunk. Csak segítenünk kell az értelmezésben.

Hatvan év után szinte ismeretterjesztő módon kellene elmondani, ki volt a szerző. Azokkal értek egyet, akik szerint Karácsony a XX. század legnagyobb magyar pedagógus-tudósa volt. Életműve ma sincs jelen közgondolkodásunkban. S azt is le kell írunk, hogy a műveiben sűrűn előforduló „magyarság” szó Karácsonynál egyáltalán nem „nacionalista” jelző. Az ő korában (a saját testi és lelki sérüléseit okozó első világháború után), a „Mi a magyar?” kérdésre választ kereső értelmiségi vívódás korában Karácsony magyarság-felfogása keményen szembeszegült a vér- és rög-elvű fajbiológiai téveszmékkel. Már a *Magyar világnézet* című könyvében leírta: nem feltétlenül az a magyar, akit állampolgársága vagy származása miatt annak mondanak, hanem az, aki vallja, vállalja és teljesíti a magyarságából következő feladatokat. Ez a napi politikával, s a romantikus-heroikus önképpel ellenkező gondolkodás a maga korában a filozófiai, erkölcsi tisztaság egyetemes választ jelentette. Ismeretterjesztő szintű tényközlésként azt is le kell írni, amiről életrajza számol be: Karácsonyt 1943-tól haláláig, 1952-ig a mindenkori hatóság (politikai rendőrség, Gestapo, majd az ÁVO) folyamatosan szemmel tartotta. (A gondolataira gyanakvó rendszer még halála után is, évtizedekig ellenségnek kijáró gyanakvással, elhallgatással büntette.) Tanítványa, életrajzírója, Kontra György képszerű állapotleírással érzékeltette a professzor napi megaláztatásait: – „Képzeld el a groteszk helyzetet: egy egyetemi magántanár, világháborús hadirokkant, a Tudományos Akadémia épületéből hetenként átbiceg a szomszédos rendőr-főkapitányságra és jelentkezésével igazolja, hogy nem szökött meg, nem vonult illegálisba és nem követett el semmiféle országháborítást.”

Fájdalmas, személyes emlékem: az 1990-es rendszerváltozás idején szellemi örökségének gondozója, Kontra György szinte első tudományos vallomásként ezt fogalmazta meg: – Most kellene kiadni az *Ocsúdót!* Most lenne rá a legnagyobb szükség! Ám, ennek cáfolataként sajnos még ekkor is akadt olyan könyvkiadó „szakember”, aki azzal a hamis váddal akadályozta meg e könyv kiadását, miszerint ez „nacionalista-gyanús”. Az akadémikusoktól tiltó illetve persze soha nem olvasta e könyvet, azt sem tudta, hogy arról a nemes magyar értelmiségiről mondott ítéletet, aki egész életében a szomszéd népekkel való kiengesztelődésért munkálkodott. (Karácsony volt a kommunisták által betiltott /sic!/ Magyar–Román Baráti Társaság elnöke is.) De akadtak egyéb, életművét ellenző vakok is. A népi kollégiumi közösségekben felnőtt baloldaliak közt is, és a magukat felvilágosult jobboldalinak nevező új értelmiségiek közt is volt olyan, aki hamis ítéletével „a kommunistáknak bedőlt” professzor képét próbálta belemaszatolni a politikai sikamlósságokat kereső közvéleménybe. Szerencsére sikertelenül. Ez az egységes életmű ellenállt a hamisításoknak. Karácsony mindenkor a másik ember autonómiáját, társaslény voltát és szabadságát hirdette. Nemcsak a faji előítéletekkel szállt szembe, hanem mindennemű ideológiai elfogultságokkal is, hatásosan hirdette a szomszéd népekkel való megbékélést. Vallási meggyőződését nem politikai jelszóként lóbálta, hanem valóban hitte és vallotta az evangélium – örömhír – üzenetét. Szegények iránti együttérzése is innen eredt. Ha ma élne, feltehetően nemcsak saját református felekezetében, de az ökumené meggyőződéses hívei közt is számon tartanák. Nemzeti elkötelezettsége lehetne akár Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Arany János, Ady Endre, Bibó István, s talán Mahatma Gandhi, Robert Schumann elveinek az ötvözete. Radikális, de nem önző. Igazságkereső, de erőszakmentes. Konszenzusra törekvő és következetesen áldozatvállaló. A gyengék, hátrányt szenvedők iránt szolidáris, méltányos.

Legelőbb egyetemes, aztán öntudatos, de mindenképpen tárgyilagosságra törekvő értékelő. Megrendült közérzetünknek, kérdéssé vált jogi viszonyainknak rendezését – azaz a politikát – mindenekelőtt a nevelési alapviszonyok megreformálásában látta.

Mi az, ami ebben a könyvben hatvan év után is megszólítja az olvasót? Mit lehet fontos a környezetükre figyelő fiatalok (és a könyvet először olvasó „korábban születettek”), érdeklődők számára?

A viszonyulás. Ami nem az egyik vagy a másik lény ügye, dolga, tárgya, helye, ideje, illetve problémája, hanem a közöttük vibráló érzékeny hálózaté, társaslelki feszültségé. Reláció.

Ahogy a szerző írja – „Hogyan mozognak egyik és másik ember a jel-, jelkép-, és tettetrend-szerben? Hogy ad jelt az egyik ember úgy, hogy a másik megértse azt a jelt? Hogy mutatja meg jelképesen egyik ember magát úgy, hogy a másik ember a jelképben magára ismerjen? Hogyan cselekszik az egyik ember úgy, hogy a másik ember a tettét elszenvedhesse? Hogyan mozognak a nevelő és növendék, az egyik és másik ember a jel-, jelkép- és tettetrend-szerben?” Vagy, miként egy másik mondatában állítja: „Egyik ember lelke a másik ember lelkére hathat ugyan, de csak egyféleképpen: ha viszonyul hozzá, ha tehát egyik a másikhoz képest él, ha ketten tesznek egyet.” Karácsony szellemében módosul Descartes aforizmája. Már nemcsak „gondolkodom, tehát vagyok”, de az is igaz, hogy „viszonyulok – tehát vagyok”.

A filozófáló önismeret. Mint pedagógiával foglalkozó tudós, megvizsgálja a nevelésnek mind az egyetemes, mind a sajátosan magyar feltételeit. Magát vallatja: – „Mi teszi magyarrá a magyar embert? Az angolt angollá, a németet németté?” Karácsony itt nemcsak a magatartás formáit, felszínét, s nemcsak az ennél mélyebb elemzést igénylő társaslogikát, „észjárást” fejt ki (ezekről bőszéggel írt a *Magyarság mint idegenforgalmi probléma* tanulmányában s leginkább a *Magyar észjárás* kötetében), hanem az identitás filozófiai lehetőségeit kutatja. Felteszi a kérdést, amely a honfoglalástól a török elleni keresztes háborúkon, a reformáción, ellenreformáción át az antifasiszta, majd a szovjetellenes ellenállásokig, s az Európai Unióba való belépés dilemmáig tájainkon sűrűn felmerült, ma is aktuális: „Van-e magyar feladat?” Karácsony szerint külön magyar „világ” nincs, jellegzetesen magyar „élet” van, ez az egyetemes egzisztenciában nyer értelmet: „...a magyar világnézet önmagán túlmutató filozófiát igényel (...) a magyar élet a maga teljességében túltal önmagán. A létezés kérdése nála alapvetően viszonykérdés (minden létező egy másikhoz képest van), s eredendően transzcendens. A nevelés szemszögéből nézve azért hangsúlyozza ezt, mert az így felfogott lét szerinte nem magyarítható. S a nevelés jól teszi, ha nem próbálja magyarízgatni a megfoghatatlanul csodálatos és szabad létezést, azt a tényt, hogy „élünk, Én és Te, az univerzumban sub specie aeternitatis létezők”. Súlyos következtetése: „Szabadságunktól foszt meg az, aki a határtalannak határt vet, az időtlent méri, a megfoghatatlant megfoghatóan magyarítja.” S ez azért alapvető fontosságú, mert szerinte csak a szabadság van nevelő hatással.

A társadalom és a nevelés. Azaz e kettő egymásra vonatkoztatása, a nevelés társadalmisága s a társadalom nevelhetősége jelent sajátos, kiemelkedő, lényegi problémát Karácsony szemléletében. A kulcsfogalom itt maga a könyv alcíme: *A társadalmi nevelés és a társas-lélek akarati működése*. (Ezt még pontosítja a „szokásrendszer és pedagógia” viszonyára utaló jelzés.) Karácsony újra leírja axiomatikussá vált pedagógiai előfeltételezését, amelyet korábbi műveiben lélektanilag elemzett, igazolt: „A nevelés is csak ott, akkor, úgy és annyiban lehetséges, ahol, amikor és amennyiben a társaslelki viszonyulások lehetségesek.” Ebben a művében a nevelést alapvetően társadalmi relációként értelmezi („a nevelés a tettetrendszerben megy végbe, az egyik és a másik ember társadalmi egymásra vonatkoztatása”). Minden egyoldalú, önkényes hatást, idomítást, elvet, éppúgy, mint a tartalommal nevelés ábrándját, hiszen a viszonyulás mindig forma, s csak ezáltal hat a nevelés. Meglehető kijelentést tesz, ám bizonyítja: nem bízhatjuk magunkat még a példaadásra sem, hiszen abból, hogy ma valami sikerült, nem következik, hogy holnap is sikerülni fog.

A nevelés problémáját a társadalmi cselekvésrendszerben látja. S amikor ennek a megjavítását elemzi, azt a pedagógiára is érti: „Valahányszor a társadalmi formák problematikussá válnak, valahányszor tehát a közösségi élet nem funkcionál, mindig **reform** formájában emlegetik a rendbehozatal útját-módját.” Erre viszont nevelni kell, még ennek leghatékonyabb megvalósítóját, az ifjúságot is. Az *Ocsúdó magyarság* megjelenése után, egy évvel később a híres, 1943-as balatonszárszói Soli Deo Gloria konferencián elmondott (később *A magyar nevelés* címmel publikált) előadásában nagyon kemény szavakkal elemzi a reform fogalmát. („Reformban volt tehát elég módunk... Csakhogy nem váltak be a reformok, mert csupán részleteket szándékoztak reformálni, holott az egész reformra érett.”) Mind a társadalmi, mind a nevelési reform Karácsony szótárában valóban „re”-, azaz újra, újjá formálás, hiszen a társadalomban a természetes, egyetemes emberi relációt, a pedagógiában pedig a pedagógiai alapviszonyt kellene rendezni. Újrarendezni.

Természetes rendszer. Karácsony Sándor gondolataival a tudomány-elméletek valószínűleg zavarban vannak. Kílóg a skatulyákból, a neopozitivistá, vagy akár posztmodern osztályozásokból. Most nem arra gondolok, hogy politikai, ideológiai szempontok miatt évtizedekig kihagyták, letagadták alapvető neveléstudományi munkásságát, amelyből ma már látható, hogy alighanem ő volt a XX. század legnagyobb magyar pedagógus-tudósa,

nem is arra, hogy a modern társaslélektan, nyelvtudomány, szemiotika és kommunikációelmélet későn és részlegesen ismerte fel benne nagy úttörőjét. Arra gondolok, amire kiemelkedő tanítványai hívták fel a figyelmet. Az a bizonyos természetes rendszer, amelyet épp az *Ocsúdó magyarság* lapjain is részletez a szerző, valóban szembenáll sok spekulatív, mesterséges rendszerrel. Karácsony autodidakta módon elkezdve, majd szisztematikusan tudatosulva „**él, mozog, gondolkodván**”. Rájött, hogy a „mi és a hogyan?” tegnapi filozófiája helyett a ma mindinkább a „**miért?** és a **minek?**” kérdéseire kíváncsi. Saját életét végiggondolva mondja el, hogy diákkorában „tanult élni”, tanár, cserkésztsízt, szerkesztő, előadó, szónok, titkár, elnök, író és nemzetközi bizottsági tag korában „élt” igazán. Ezután pedig már elméleti tudatosítással fedezte fel, hogy „adósa annak, hogy élek, sőt élünk”. Ehhez kapcsolja a következtetését: a tanulni vágyó egyetemisták és közlékeny professzoraik a filozófiáért jönnek az egyetemre. Ez a filozófia pedig – ha modern, egyetemes, magyar és hatékony – már nem történetiségre és nemcsak analizáló bölcselőre koncentrál. Karácsony Sándor (ahogy Kontra György írja róla, filozófiáját értelmezve): él az intuícióval is, bár nem marad Bergson követőnek. Túljut az egzisztencializmuson, meghaladva Sartre-ékat, s az életről elmélkedik, bár nem Dilthey módján, nem csak életfilozófiával. A halálról ír, de nem halálfilozófus, mint Schopenhauer, a nyelvi kommunikációs szemlélet megújítója, ám nem marad szemantikusnak (Carnap). Következétesen használja a transzcendenst, az apriorit (de nem kantiánus), és dialektikus úgy, hogy nem hegelianus. Az elmaradottak, elnyomottak felszabadítására tör, de nem marxista. S nem is eklektikus, mert az európai filozófia eredményeit ugyan magába szívta, de még inkább arra figyelt, hogy „az idők jelei mekkorát mozdultak, s hogy a földkerekség egyre jobban egységesül”. Tudományos meg-„látásai” sokszor prófétikusak, mint az értékekről írott *Nyugati világnézetiünk felemás igában* című könyvében, ahol a globalizáció és az elektronikus média, vagy a reklámkampányok hatásait még nem ismervén, de azok bomlasztó, pervertáló hatását szinte előre látva, elemezte a posztmodern értékválságot.

Nevelési szemlélete a **társaslélektani** szemléletre alapozott. Ezt egészítette ki a **társaslogika**, majd a bölcséletét szintén erre a „**társas**” jellegre építő filozófia. S amikor már mindegyik szempontot együtt alkalmazza, akkor a *Magyarok kincse* című, 1944-ben publikált axiológiai művének utolsó oldalain írásban is megjelenik a természetes rendszer egyik képe – egy táblázat formájában. Nevelési szemlélete itt kapja meg „rendszerbe illesztett” helyét. Kiderül, hogy a nevelés világnézeti reláció, s a társaslélektani összefüggésben nyilvánvalóvá válik, hogy ennek a viszonyulásnak is a legintenzívebb kategóriája. Egy szinten a szeretettel.

Az *Ocsúdó magyarság* kötetét hatvan évvel ezelőtt adta ki Karácsony Sándor. Reméljük, az életmű megismeréséhez, rehabilitálásához s továbbfoglalásaihoz nem kell ugyanennyi ideig várni. Köszönettel tartozunk a művet és a tanítást nemcsak őrző, gondozó, de újragondoló tanítványainak. Ezek a gondolatait értő közvetítők (a magyarországi elemzők mellett említsük meg a közismert erdélyi Karácsony-szakértő, Szilágyi N. Sándor tanár úr nevét is) segítették a társadalmi nevelést bemutató újabb kiadást. A kötetet a budapesti Széphalom Könyvműhely adta ki. Aktuális, érték – együtt építendő, közös Európánkban.

(Az írás szövege részben egyezik az újra kiadott tanulmánykötet bevezetőjével.)